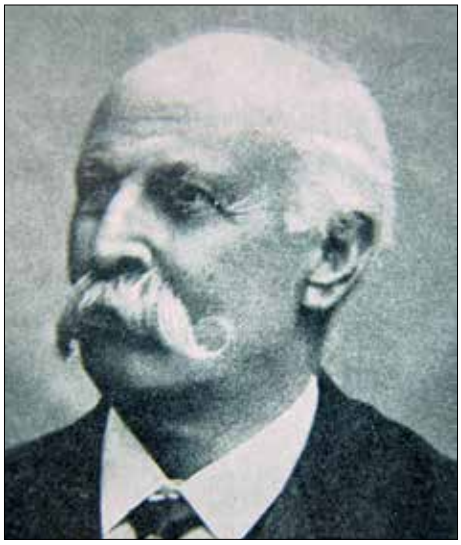
Varhany v naší diecézi (14)

Kostel sv. Jakuba v Kutné Hoře

Gotický kostel sv. Jakuba stojící poblíž Vlašského dvora nelze v Kutné Hoře přehlédnout. Po chrámu sv. Barbory je druhou nejvýraznější dominantou města. Jeho z dálky viditelná věž se tyčí do výšky 85 metrů. Původně měl mít dokonce věže dvě, ale od stavby druhé se upustilo pro nevhodné podloží. Kostel postavený na náklady místních důlních podnikatelů a mincovních cechů byl dokončen kolem roku 1420. Záhy však byl zapálen husity a dalších 40 let potom čekal na opravu. Ze svatojakubské věže prý hlásný vyvolával každou hodinu *„Pane Bože, rač ostříhati Hory Kutny“*. Varhany jsou u sv. Jakuba dvoje. Na hlavním kůru a na tzv. literátské kruchtě, postavené na konci 15. století.

V kostele sv. Jakuba máme jedinečnou možnost sledovat bohatou historii varhanářství v Kutné Hoře, která se zde odehrávala již od počátku 16. století. Během uplynulého půl tisíciletí se totiž v Kutné Hoře postupně vystřídala celá řada významných varhanářských dílen a každá z nich zanechala v kostele sv. Jakuba nějakou stopu. A co je ještě pozoruhodnější, tradice varhanářského řemesla v tomto městě dosud nebyla přerušena. To nemá v Čechách obdoby.

První zmínky o varhanách v kostele sv. Jakuba sice registrujeme již v roce 1424, ale s prvním kutnohorským varhanářem se setkáváme až o sto let později. Jakub Vladyka, o kterém je řeč, nebyl jen varhanářem, ale i hudebníkem, mechanikem a správcem věžních hodin. V roce 1531 zde postavil nové varhany a byl údajně i tvůrcem zvláštního druhu varhan (tzv. Hornwerky), které se tehdy stavěly na věžích a sloužily podobně jako zvony k různým zvukovým signálům. Jedním z mála dochovaných zařízení tohoto typu najdeme například v Praze na orloji. Imituje „kokrhání kohouta“.

Antonín Mölzer (1865–1925)

Od poloviny 17. století působil v Kutné Hoře slavný varhanář Adam Tille, člen jezuitského řádu, a po něm Lukáš Michal, který zde postavil další nové varhany v roce 1679. Na jejich práci navázali další dva varhanáři – Jan Lorenc Hruška a Jakub Bommer, který zdejší varhany opravoval.

Nejslavnější éra kutnohorského varhanářství začíná v 1. polovině 18. století, kdy se do Kutné Hory přistěhoval varhanář Jan Horák z Hoříněvsi a jeho dílna zde prosperovala téměř 100 let. Nejpilnějším členem rozvětvené Horákovy dílny byl František Pavel Horák (1727 – 1822), který postavil přes 300 varhan, čímž se řadí mezi nejplodnější barokní varhanáře v Čechách. Jeho první prací bylo dokončení místních varhan na hlavním kůru, které začal stavět jeho otec Jan, který v průběhu práce zemřel. Pro úplnost dodejme, že dílnu F. P. Horáka převzal jeho zeť Jan Jozefy, který se svým synem pracoval v Kutné Hoře až do poloviny 19. století.

Na tradici varhanářského řemesla v Kutné Hoře navázaly dvě továrny na výrobu varhan – Antonín Mölzer a Jan Tuček, které se po roce 1948 sloučily v družstvo Organa. V současné době působí v Kutné Hoře už jen „poslední mohykán“ kutnohorských varhanářů – cínař Jan Kubát, který se i ve svých 90 letech dosud aktivně věnuje opravám a výrobě cínových píšťal.

„Nyní se nacházíme na boční oratoři u barokních chórových varhan. Předpokládám, že pocházejí od některého kutnohorského varhanáře. V jakém stavu se dochovaly a k čemu dnes slouží?

Tento překrásný nástroj postavil kolem roku 1770 František Pavel Horák již jako zkušený varhanář, který se mohl pochlubit řadou významných opusů, například v Chrudimi, Veliši, Jičíně, Dobřenicích, Heřmanově Městci, Pelhřimově nebo v Hořicích. Většina těchto nástrojů se bohužel nedochovala, a pokud ano, prošly v minulosti řadou úprav.

Zdejší nástroj je v tomto ohledu výjimkou. Dochoval se v původním stavu možná i proto, že boční oratoř (literátský kůr) ztratila v 19. století význam a hudební dění se začalo postupně stěhovat na hlavní kůr. Nevznikla tak potřeba chórový nástroj nějak „vylepšovat“ a přizpůsobovat požadavkům doby. Nástroj se používá jen příležitostně, nicméně jeho historická cena je nevyčíslitelná.

Chórové varhany F. P. Horáka jsou skutečně mistrovským opusem, a to nejen po zvukové, tak i po výtvarné stránce. Hlavní varhanní skříň má dochovaný přírodní povrch, jedná se o jednu z nejkrásnějších pozdně barokních varhanních skříní v Čechách. Pozitiv je již opatřen nátěrem, aby korespondoval se zábradlím kůru. Hrací stůl tvoří s pozitivem jeden celek a je rovněž dochován bez větších zásahů. Původní jsou inverzní klaviatury, bočnice, manubria, popisy rejstříků, pedálnice, lavice, soustava klínových

měchů a samozřejmě veškerý píšťalový fond. Je to skutečný ráj nejen pro milovníky barokních varhan, ale i pro badatele a restaurátory, kteří zde čerpají inspiraci pro svoji práci.

Stříbřitý lesk pléna je typický pro tvorbu varhanáře Horáka a je obdivuhodné, jak poměrně malý počet rejstříků dokáže uspokojivě naplnit prostor velkého trojlodního gotického kostela a konkurovat několikanásobně většímu nástroji na hlavním kůru. Je to dáno mimo jiné také ideálním umístěním varhan. Ačkoliv se na tyto varhany tak často nehraje, do budoucna by si určitě zasloužily patřičnou péči.

„Ještě k tomu faktu, že do jednoho kostela byly postaveny dvoje varhany. To bylo běžné nebo to představuje mimořádný jev?

V té době to bylo ve významnějších kostelech celkem běžné. Velké varhany se zpravidla užívaly jen na začátku nebo na konci mše, aby bohoslužbu orámovaly majestátním zvukem. Chórové varhany se používaly především k samotné liturgii, protože varhaník měl větší přehled o dění u oltáře a mohl lépe komunikovat se zpěváky literátského bratrstva. Chórové varhany měly zpravidla nižší ladění, aby se zpěváci „neškrtili“. V barokní době se ještě občas setkáváme s dalšími varhanami, určenými pouze k souhře se žesťovými nástroji. Ty měly z důvodu většího lesku vysoké, tzv. kornetové ladění, přizpůsobené výšce ladění žesťových nástrojů. Kromě toho měl kostel k dispozici i přenosný pozitiv nebo regál, používaný příležitostně například při procesích. Dnes jsme většinou rádi, že se podaří udržet v chodu alespoň jedny varhany.

Chórové varhany

•

„Na hlavní kůr se lze dostat dvojím způsobem. Samostatným venkovním schodištěm nebo přímo z lodi kostela. A již při pohledu na monumentální novogotickou varhanní skříň lze vytušit, že nás čeká velký zážitek.

Původní třímanuálovou verzi tohoto nástroje postavil v letech 1908–1909 Josef Melzer se svým otcem Antonínem, zakladatelem továrny na varhany, která byla tehdy nejstarší v Čechách. Nástroj měl původně 45 rejstříků a sloužil až do roku 1946, kdy jej stejná firma rozšířila na čtyři manuály. Přidaný čtvrtý manuál byl umístěn poněkud netradičně za hlavní oltář jako dálkový echostroj a varhaník jej mohl ovládat ze dvou míst. Jednak z hlavního kůru ze čtvrtého manuálu a zároveň samostatnou klaviaturou, umístěnou přímo u píšťal za hlavním oltářem. Ale mám pocit, že tato klaviatura se používá jen při ladění varhan.

„Jak se dá na takovou dálku hrát? Vždyť kostel je dlouhý přes 50 metrů?

Přiznám se, že ovládání dálkového stroje není pro varhaníka žádný velký požitek. Když se stiskne klávesa, tón se ozve téměř s vteřinovým zpožděním. Varhaník tak musí spoléhat pouze na hmat a nesmí se poslouchat. Je to docela dobrodružné. Ale pro posluchače v lodi kostela je zvukový vjem zcela standardní, protože zpoždění zvuku z kůru a od oltáře je prakticky stejně dlouhé.

„Našli bychom toto zajímavé řešení i jinde?

Nebývá to tak běžné. Ale právě Josef Melzer využil tuto možnost například v hradecké katedrále, kde na boční oratoř

Hlavní varhany

umístil dokonce dva ze čtyř manuálů. Problém byl ale v tom, že tehdejší látkou opředený kabel neodolal řádění kostelních myší. A jelikož kabel měřil přes 80 metrů, nebylo v lidských silách jej neustále opravovat. Dodnes se s podobným řešením, ale již s modernějšími kabely můžeme setkat v Chrudimi nebo v Ústí nad Orlicí. V Ústí je ale situace opačná, protože paralelní hrací stůl je umístěn v presbytáři a varhaník ovládá nástroj z lodi kostela. Našli bychom i některé kuriózní příklady ze zahraničí. Například největší chrámové varhany na světě v německém městě Passau s 18 000 píšťalami mají rozmístěno po kostele několik samostatných varhanních strojů, které lze používat jak samostatně, tak je může varhaník ovládat od hracího stolu na hlavním kůru. Kromě velkého čtyřmanuálového nástroje na hlavním kůru jsou v bočních lodích postaveny dvoje menší varhany (jedny v italském a druhé ve francouzském stylu), jedny chórové varhany jsou zavěšeny v presbytáři a jedno píšťaliště je dokonce umístěné rafinovaně na půdě kostela. Zvuk z tohoto píšťalového stroje proniká do chrámu zamřížovaným otvorem ve stropě kostela. Z hlavního kůru lze tedy ovládat celkem pět nástrojů. Když se pak rozezní pléno všech strojů, je to skutečně velký mazec.

„Vraťme se ale zpět do Kutné Hory. Jak často se musí o takový kolos pečovat?

Čím větší a sofistikovanější nástroj, tím bývá poruchovější. Všimněme si, že

například zdejší barokní chórový nástroj funguje již 250 let dodnes bez velké údržby, ale životnost velkého nástroje z roku 1946 byla relativně malá. Po padesáti letech provozu (v roce 1997) již bylo zapotřebí přistoupit k přestavbě ovládacího systému na elektropneumatický a byly vyměněny všechny vzdušnice. Poslední větší oprava zde proběhla v letech 2011 až 2013 a dodnes nástroj vyžaduje častější údržbu.

„ Možná bych ještě mohla zmínit, že jsme tady jako ve varhanním pokojíčku, že jsme přímo ve varhanách.

Jsme přímo obklopeni varhanami, protože hrací stůl je z prostorových důvodů umístěn v jakémsi tunelu uprostřed varhan. Varhaník tady nemá ze hry takový požitek jako třeba ve vedlejším kostele sv. Barbory, kde je hrací stůl vyloženě v popředí a všechno je krásně slyšet. U zdejších varhan sedí varhaník ve zvukovém stínu a slyší zvuk poněkud zkresleně. Ale o to větší zážitek mají posluchači v lodi kostela, protože zvuk se na ně přímo valí.

Nástroj se 74 rejstříky disponuje nepřeberným množstvím různých barevných kombinací a celkový dojem je umocněn příznivými akustickými podmínkami gotické chrámové prostory. Zvukové oživení přináší také dálkový manuál, umístěný za hlavním oltářem, který se může uplatnit nejen v rámci liturgie, ale i při interpretaci velkých romantických nebo moderních skladeb.

„ Dovolila jsem si přirovnání, že profesor Václav Uhlíř vypadal u nástroje trochu jako kapitán v boeingu.

Na hracím stole je sice méně budíků a světýlek než v letadle, ale o to více je zde různých páček a tlačítek. I při tak velkém počtu ovládacích prvků dbal Josef Melzer na to, aby byl varhanní stůl přehledný a pro varhaníka ergonomický. Proto většina jeho větších hracích stolů má umístěné sklopky rejstříků do oválu, aby bylo všechno jak se říká „po ruce“.

Josef Melzer byl nejen úspěšným varhanářem, ale i podnikatelem. Z jeho továrny vzešlo téměř 600 nástrojů a často získával i velmi prestižní zakázky. Proslavil se například stavbou varhan v katedrále sv. Víta v Praze, po které následovaly další velké zakázky v Praze, Hradci Králové, Kolíně, Třebechovicích nebo Chrudimi. V Chrudimi dokonce plánoval postavit svůj největší čtyřmanuálový nástroj s 80 rejstříky a také s dálkovým manuálem. Bohužel tuto stavbu z důvodu znárodnění firmy v roce 1948 nedokončil a odcestoval do Kanady, kde věku 87 let zemřel. Varhany u sv. Jakuba v Kutné Hoře tak zůstaly jeho největším dochovaným nástrojem a zároveň největším nástrojem v královéhradecké diecézi.

„ Náš čtrnáctidílný seriál o varhanách v královéhradecké diecézi končí. Dozvěděli jsme se, jaké bohatství se ukrývá na našich kůrech a jak rozmanité jsou podoby nástrojů. Jak byste na závěr tento královský nástroj charakterizoval?

Varhany jsou nedílnou součástí našeho kulturního dědictví. Zejména historické varhany reprezentují nejen hudební, ale i výtvarné umění, a bývají často zajímavým dokladem důmyslného řemeslného umu našich předků. Varhany jsou nepostradatelné v křesťanské liturgii, kde po staletí dodávají obřadům lesk a povznášejí mysl k Bohu. Velmi často ale znějí i při stěžejních životních situacích a provázejí nás na cestě poslední.

O varhanách se často vyjadřují i významné osobnosti uměleckého i duchovního života. Například francouzský spisovatel Honoré de Balzac o nich napsal: *„Varhany jsou bezpochyby největší, nejsmělejší a nejnádhernější ze všech nástrojů vynalezených lidským duchem.“*

Velmi výstižně zhodnotil varhany také skladatel a výtečný varhaník Petr Eben: *„Varhany sice počaly svůj vývoj jako pouliční nástroj žonglérů a v dobách římských doprovázely svým pronikavým zvukem nejpustší orgie, ale od středověku naplňovaly svým zvukem křesťanské katedrály a tajemnou proměnou se staly především nástrojem modlitby. V dnešním uspěchaném a přetechnizovaném světě mají právě varhany tu magickou moc oslovit v nás ony hlubší sféry našeho bytí, přivádět nás ke klidu, k usebrání a k meditaci.“*

Eva Zálešáková

Hrací stůl hlavních varhan

Hrací stůl chórových varhan